

УДК 330.341

Ю. І. Пилипенко

Національний гірничий університет

ФАКТОРИ НЕ ІННОВАЦІЙНОЇ ПОВЕДІНКИ СУБ'ЄКТІВ ГОСПОДАРЮВАННЯ В УКРАЇНІ

Розглянуто інституціональні та політично-управлінські фактори, що протидіють інноваційній поведінці суб'єктів вітчизняної економіки.

Ключові слова: інновації, анти інноваційна поведінка, корупція, індекс економічної свободи.

Рассмотрены институциональные и политико-управленческие факторы, противодействующие инновационному поведению субъектов отечественной экономики.

Ключевые слова: инновации, анти инновационное поведение, коррупция, индекс экономической свободы.

The article considers the institutional and political-administrative factors counteracting the innovative behavior of the subjects of domestic economy.

Key words: innovation, anti-innovative behavior, corruption, economic freedom index.

Сучасний постіндустріальний етап економічної еволюції людства відзначається провідною роллю на всіх етапах суспільного відтворення інноваційних факторів. Практика підтверджує, що інноваційний характер поведінки суб'єктів ринкової економіки, яка, насамперед, втілюється в інноваціях-продуктах та інноваціях-процесах, є сьогодні одним із визначальних чинників конкурентноздатності підприємства, його відповідності жорстким вимогам постіндустріального розвитку. Проте, в діяльності переважної більшості вітчизняних господарюючих суб'єктів інноваційний аспект ще не набув необхідного значення, що, безумовно, позначилося і на загальних соціально-економічних результатах України, її відвертому відставанні від розвинутих країн світу.

Подібні негативні реалії вітчизняної економічної практики знайшли своє відображення у закономірному посиленні уваги науковців нашої країни до проблематики інновацій та інноваційного розвитку. Серед робіт такого спрямування слід виділити дослідження Ю. Бажала, Л. Безчасного, Д. Богині, А. Гальчинського, В. Гейця, С. Дорогунцова, П. Єщенка, І. Єгорова, Б. Кваснюка, О. Лапко, І. Лукінова, С. Мочерного, Ю. Пахомова, В. Семиноженка, Л. Федулової та багатьох інших вітчизняних вчених. Водночас, незважаючи на широкий спектр аналізу особливостей інноваційних процесів в Україні, достатньо багато їх аспектів ще потребують свого додаткового вивчення.

Зокрема, особливо важливим для розуміння нинішньої ситуації, яка склалася в Україні, є аналіз чинників переважно не інноваційної поведінки індивідуальних суб'єктів господарювання, що є метою написання даної статті. Як свідчить історія ринкової економіки, саме ефективне суперництво індивідуальних інтересів (насамперед, власників підприємств), відіграло ключову роль у процесах поліпшення економічної та технологічної організації суспільства. Проте, реалії вітчизняної ринкової економіки вказують на дещо специфічний характер інвестиційних пріоритетів її агентів, які, як правило не мають інноваційної спрямованості.

Звичайно, у найбільш загальному аспекті подібні реалії є наслідком своєрідного «культурного шоку», який переживало наше суспільство у результаті

трансформації принципів своєї життєдіяльності на початку 90-х років минулого століття. Труднощі ринкової адаптації, які були характерні для переважної більшості населення, проявилися у тому числі і через зміну мотивації економічної поведінки, зрушенні пріоритетів у структурі потреб, зміні психології індивідуальної та суспільної діяльності тощо. На тлі подібних процесів цілком закономірними були такі негативні тенденції, як суттєве зменшення стимулів працівників підприємств до винахідництва та раціоналізації, а також масштабна внутрішня та зовнішня «втеча умів» в умовах суттєвого зниження соціального статусу вчених.

Г. Клейнер, характеризуючи особливості економічної діяльності Росії наприкінці минулого століття, вжив термін «економіка фізичних осіб», підкреслюючи тим самим визначальний вплив окремих осіб на результати економічного розвитку країни. «Економіка фізичних осіб» – це економіка, в якій «... поведінка підприємств та організацій визначається головним чином особистими інтересами, звичками, очікуваннями фізичних осіб – їх керівників, а зв'язки між робітниками, керівниками і самими підприємствами гранично послаблені» [1, с. 116].

Г. Клейнер підкреслює, що характерні ознаки такої економіки (з певною модифікацією) зберігаються в Росії і до сьогодні. Саме це зумовлює її в цілому не інноваційний характер, оскільки «... ментальні, поведінкові, комунікативні і ... конкордаційні, тобто такі, що відносяться до процесу досягнення компромісу і домовленості, особливості індивідуальних агентів, ... спроектовані на керівників, працівників і власників конкретного підприємства, навряд чи сумісні із стійким та еволюційним розвитком підприємства, послідовним нарощуванням його соціально-економічного ринкового потенціалу» [1, с. 120].

На нашу думку, основні ознаки «економіки фізичних осіб» характерні і для умов України. Відтак не інноваційна поведінка керівників підприємств (окремих власників та їх угруповань), реалізація особистих інтересів яких можлива через інші варіанти розпорядження власним майном, є іманентними вітчизняній економічній практиці.

Необхідно констатувати, що як і на початку реформування, так і на сьогодні антиінноваційні мотиви поведінки основної маси господарюючих суб'єктів національної економіки є домінуючими. Наша економічна система в силу певних причин не націлена на інновації – в ній сьогодні явно переважають фактори, що стримують цей процес, перешкоджають вивільненню саморегулюючих чинників підвищення інноваційної активності на всіх рівнях національної економіки.

Загальною причиною низької мотивації економічних суб'єктів вкладати кошти в інноваційні проекти є у цілому анти інноваційне середовище господарської діяльності, зумовлене нерозвиненістю ефективних ринкових механізмів саморегулювання в Україні. Хоча наша країна зовсім недавно позбавилася статусу держави з перехідною економікою і у світовій статистиці фігурує в якості ринкової економіки, проте все ж таки необхідно констатувати, що повною мірою елементи «розвинутого ринку» в нашій державі ще не діють.

Багато у чому це пояснюється дією причин інституціонального та політично-управлінського характеру. Існуюча інституціональна та політична система країни зумовлює неринковий варіант вкладення інвестицій і ведення господарської діяльності. Реальність України полягає у тому, що можливість отримувати вели-

кі прибутки досягається не за рахунок новаторства в економічній діяльності, а, у багатьох випадках, через систему політичного лобізму, зрощування влади і бізнесу, корупції тощо. Звичайно, що наявність подібних неринкових варіантів «успішного» ведення господарської діяльності відволікає значні кошти на їх реалізацію та значно звужує сферу інноваційного вкладання фінансових та інших ресурсів.

В. Вишневський та В. Дементьєв, розмірковуючи навколо риторичного запитання «Чому Україна не інноваційна держава?», наголошують на визначальній місії не уряду, або якогось іншого інституту в справі формування інноваційного варіанта розвитку нашої держави, а саме підприємця. Відповідно до канонів економічної теорії, вони виділяють два можливі варіанти створення підприємцем конкурентних переваг перед іншими з метою отримання економічного прибутку та аналізують їх реалізацію у вітчизняних умовах.

Перший варіант – інноваційний, коли джерелом економічного прибутку є впровадження технологічної інновації та зменшення витрат на виробництво. За даного варіанта, як справедливо наголошують вчені, умовою інноваційного розвитку є «... відсутність сваволі, тобто наявність стійких загальновизнаних норм поведінки, які гарантують, що в довгостроковій перспективі економічний прибуток, отриманий у результаті інвестицій в знання і надалі – в нову техніку і технологію, не буде вилучений, вкрадений, відсуджений тощо, а бізнес, заснований на інноваціях, не буде відібраний». Другий варіант – рентна максимізація економічного прибутку, коли підприємець привласнює «...дохід, який перевищує внесок власника факторів виробництва, які йому належать, у створення суспільного продукту» за рахунок «...володіння перевагами у доступі до ресурсів економічної влади, що змушує господарських агентів погоджуватися на ті умови, які диктує їм власник активів» [2].

Відповідаючи на поставлене запитання «Чому Україна не інноваційна держава?», В. Вишневський та В. Дементьєв констатують, що «відсутність мотивації або попиту на інновації значить, що при існуючій структурі витрат і вигод ведення бізнесу, інвестиції в альтернативні напрями отримання доходу дають більшу віддачу, ніж інноваційні», а тому реаліями сьогодення України є не конкуренція між інноваторами, а конкуренція за джерела влади, за можливість отримання особистої економічної влади. Об'єктивною ознакою такої моделі ведення бізнесу є й відповідна рентна модель поведінки більшості кадрового персоналу вітчизняної економіки (не здатність до творчого мислення та інноваційної діяльності, а вміння владарювати над людьми та вміння підкорюватися владі) «...на всіх рівнях управління: від топ-менеджера – до рядового співробітника» [2].

Повністю погоджуючись з авторами цього аналізу інституціональних причин антиінноваційної спрямованості ведення бізнесу в Україні, звернемо увагу ще на деякі важливі, з нашої точки зору, аспекти даної проблеми. Так, з однієї сторони, витоки подібного мотиваційного механізму отримання прибутку криються ще в надрах колишньої централізовано-планової моделі економічної діяльності. Проте, за всі роки становлення ринкової економіки України даний механізм не тільки не був зруйнований (як це з теоретичної точки зору повинно було статися, відповідно до принципово інших «правил гри» ринкового механізму господарювання), але й отримав нові відтінки в умовах формування в нашій державі інституту приватної власності.

Стрижневим елементом подібної ситуації є зрощування влади та бізнесу, самодостатність такого співіснування, яка дозволяє реалізовувати потреби учасників подібного «симбіозу» та самовідтворення встановлених принципів «квазі-ринкового» середовища протягом всього часу існування незалежної України. Тому, саме розірвання даного «порочного кола» може сформувати умови для сучасних ринкових форм розвитку економіки країни, а основним механізмом реалізації даного завдання є становлення дійсних принципів громадянського суспільства.

Але, на жаль, динаміка формування громадянського суспільства в нашій країні далека від ідеальної. Яскравим свідченням цього є відношення суспільства до такого негативного явища як корупція.

Наукою доведено досить тісний зв'язок між політичними факторами (зокрема рівнем законності) та темпами економічного розвитку конкретної країни. Тому у світі існує досить багато дослідницьких проєктів, мета яких полягає у визначенні рівня корумпованості певної країни та порівняння показників зловживання владою у регіональному і глобальному аспектах. Більшість із даних проєктів базується на методиці опитування певних верств населення, оскільки прояви корупції не охоплюються повністю офіційними (об'єктивними) статистичними даними, де відбиваються, насамперед, показники роботи правоохоронних органів.

Найвагоміші дослідження, що виявляли суб'єктивні показники корупції, за цільовою вибіркою умовно можна віднести до таких груп: опитування порівняно невеликої кількості експертів (їх, наприклад, здійснює «Дім свободи» [Freedom House]); опитування населення (Міжрегіональний інститут ООН з вивчення злочинності та правосуддя [Interregional Crime and Justice Research Institute], проєкти «Єврбарометр» Європейського Союзу і «Барометр нової Європи» Центру вивчення громадської політики [Centre for the Study of Public Policy]); оцінка ділового клімату серед значної вибірки підприємців (близько 70–150 респондентів у кожній країні), наприклад, обстеження Світовим банком (World Bank) бізнес-середовища у світі; узагальнення, за допомогою математики, показників корупції, отриманих з різних джерел (ТІ, Світовий банк) тощо.

Однією із найбільш відомих структур, яка здійснює дослідження по даному напрямку, є міжнародна організація по боротьбі з корупцією Transparency International. Дана компанія, впровадила дослідницькі проєкти, спрямовані на визначення, по-перше, індексу сприйняття корупції (з 1996 р.), по-друге, індексу хабародавців (1999 та 2002 рр.) та, по-третє, громадської думки населення щодо корупції (2002 р.). Зокрема показник, який необхідний нам для з'ясування рівня формування громадянського суспільства в Україні – індекс сприйняття корупції (ІСК), охоплює оцінки, надані підприємцями, вченими та аналітиками з ризиків щодо зловживання владою чиновників з метою отримання особистої вигоди. Вищі значення ІСК (за шкалою від 0 до 10) свідчать про меншу актуальність проблеми корупції для певної країни.

Якщо проаналізувати даний індекс стосовно так званих постсоціалістичних країн на початкових етапах реформування їх економік, то його середнє значення для країн Центральної та Східної Європи (без урахування республік колишнього СРСР) коливалося від 3,95 у 1998 р. до 4,23 у 2001 р., тобто мало тенденцію до підвищення. Інша закономірність простежувалася для країн колишнього СРСР:

їх середній ІСК зменшився з 3,03 у 1995 році до 2,48 у 2001 р. Але навіть на цьому фоні значення індексу сприйняття корупції для України було гіршим (2,8 – у 1998, та 2,48 – у 2001) за середній показник по країнам колишнього СРСР, що характеризувало нашу країну як сильно корумповану [3]. А порівнюючи значення цього індексу для України із середнім показником по Центральній та Східній Європі, ми повинні констатувати, що для нашої країни за досліджуваний період ІСК у 1,5–2,0 рази менше від їх відповідних величин.

Негативна оцінка рівня корумпованості нашої країни постає ще більш наглядною при визначенні місця України у світі за показником індексу сприйняття корупції (див. табл. 1).

Таблиця 1

Місце України у світі за показником індексу сприйняття корупції

	1998	2004	2006	2008	2009	2010	2011
Значення індексу сприйняття корупції	2,8	2,2	2,8	2,5	2,2	2,4	2,3
Місце України у світі /кількість країн, охоплених дослідженням	70/ 85	128/ 146	99-104/ 163	134/ 180	146-153/ 180	134-143 / 178	152 / 183

Зведено за: [3–5].

Наведені дані свідчать про особливо небезпечні тенденції у сфері корупції нашого суспільства за останні роки, оскільки значення ІСК має загрозливу тенденцію до зниження: з 2,8 у 2006 році до 2,2 у 2009 та 2,3 у 2011 р. Якщо у 2006 році гірша ситуація, ніж в Україні спостерігалася у 59 країнах, то вже у 2008 році – 46, у 2009 – 27, у 2010 – 35, а в 2011 – 31 країні. Але найнебезпечнішим є те, традиційно високий рівень адміністративної та політичної корупції в нашій країні тримається на фоні фактичного її схвалення населенням держави. Сучасні українці сприймають корупцію як частину своєї культури, складову національного менталітету.

За оцінками незалежних експертів та спеціалістів Transparency International зниження оцінки Індексу сприйняття корупції лише на один пункт (за 10-бальною шкалою) призводить до відтоку з країни капіталу, рівного 0,5 відсотка валового внутрішнього продукту держави, а також до загального зниження доходів громадян щонайменше на 4 відсотки. Для України ці цифри означають втрату щороку щонайменше 20 мільярдів гривень [4]. Відтак, не тільки з соціальної, політичної, етичної та культурної, але й з економічної точки зору боротьба з корупцією повинна виходити на перший план у системі реформування нашого суспільства.

Ще одним непрямим підтвердженням негативного впливу інституціональних та політико-управлінських факторів на інноваційну активність суб'єктів господарювання вітчизняної свободи є характеристика України у світі за індексом економічної свободи. У відповідності з рейтингом Світового Банку за даним показником наша країна займає 162 місце з 183 країн та віднесена до групи держав з невеликою економікою (тим, які набрали менше 50 балів) (див. табл.2).

Якщо, наприклад, звернути увагу на ті складові індексу свободи, які прямо стосуються фінансового та інституційного забезпечення можливого інноваційного оновлення вітчизняної економіки – свободи інвестицій, фінансової свободи та дотримання прав власності, то можна відзначити різко негативні тенденції у даних сферах. Так, фактично, показники свободи інвестицій у 3-4,5 рази, фінансової свободи – у 1,7-3 рази, а дотримання прав власності – у 2,7-3 рази менші в Україні за аналогічні значення розвинутих держав світу. Зрозуміло, що обмеженість економічної свободи господарюючих суб'єктів України суттєво впливає на їх мотивацію до діяльності та траєкторію ведення бізнесу.

Порівняльний аналіз індексу економічної свободи по країнам світу

Країна	Індекс	Свобода бізнесу	Свобода торгівлі	Фіскальна свобода	Участь уряду	Монетарна свобода	Свобода інвестицій	Фінансова свобода	Права власності	Свобода від корупції	Свобода праці
Гонконг	89,7	98,7	90	93,0	93,7	83,1	90	90	90	81	87,4
США	76,5	94,9	87,48	61,8	41,9	73,7	90	80	85	77	72,8
Англія	78,0	91,3	86,92	67,5	58,0	78,1	75	70	85	73	94,8
Японія	72,9	84,5	82,38	67,2	61,1	88,8	60	50	80	73	82,4
Литва	66,2	72,9	87,48	82,7	57,4	67,0	80	50	55	50	59,1
Росія	50,3	52,2	68,42	82,3	66,5	62,6	25	40	25	21	59,6
Узбекистан	47,5	67,8	65,08	88,4	72,6	62,4	10	10	20	18	61,1
Україна	46,4	38,7	82,58	77,9	41,1	61,2	20	30	30	25	57,7
Куба	26,7	10,0	61,74	45,9	0,0	66,7	0	10	10	43	20,0
Північна Корея	1,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0	0	5	5	0,0

Джерело: [6].

Отже, сьогодні однією із найнагальніших потреб України є необхідність створення сприятливих умов інноваційного розвитку вітчизняної економіки, насамперед у сфері підприємницької діяльності. У результаті інтеграції сфер науково-технічної та інноваційної діяльності необхідно утворити потужну та розгалужену мережу зв'язків економічних суб'єктів, які через певні механізми забезпечать втілення знань, нових технологій та продуктів у виробничий процес. Реальне зменшення рівня корумпованості та підвищення рівня економічної свободи в нашій країні може сприяти зниженню непродуктивних витрат господарюючих суб'єктів, посиленню конкуренції у сфері високих технологій та наукомісткої продукції, сформує підґрунтя інноваційного саморозвитку економіки.

Бібліографічні посилання

1. Клейнер Г. Б. Наноекономіка и теория фирмы / Г. Б. Клейнер // Весник ВГУ. Серія «Економіка и управление», 2004. – № 2. – С. 99–123.
2. Вишневский В. Деньги нас не спасут [Електронний ресурс] / В. Вишневский, В. Дементьев. – Режим доступу : <http://news2000.org.ua/>
3. Бова А. Transparency International: индекс сприйняття корупції [Електронний ресурс] / А. Бова. – Режим доступу : <http://ua.textreferat.com/referat-12023-1.html>
4. Індекс сприйняття корупції 2009 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://gurt.org.ua/articles/4780/>
5. Рівень корупції в Україні продовжує зростати [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://ukr.obozrevatel.com/news/riven-koruptsii-v-ukraini-prodovzhue-zrostati.htm>
6. Index of Economic Freedom [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.heritage.org>

Надійшла до редколегії 05.03.2012